

Иван М. БЕЦИЋ
Институт за српску културу
Приштина/Лепосавић

УДК 336.717(497.11)"18/19"
- оригинални научни рад -

ВРАЊСКА БАНКА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ*

Сажетак: Локални новчани заводи основани на територији Србије претрпели су велику материјалну штету у Великом рату, која је често била отежана и људским жртвама. У раду је, првенствено на основу архивске грађе, реконструисан рад Врањске банке, који у великом броју случајева може послужити као пример пословања локалних новчаних завода на простору источног дела Краљевине Југославије.

Кључне речи: Врањска банка, Први светски рат, есконт, дивиденда, ненаплата потраживања, ликвидација.

У писаним изворима Врање се први пут помиње 1093. године, када је велики жупан Вукан опустошио „отворена поља“ код Врања и Скопља (Алманах, 1929: 721). Град се у држави Немањића налазио засигурно од 1183, када Стефан Немања „придодаде земљи отачаства свога област нишавску до краја, Липљан, и Мораву, и звано Врање, призренску област и оба Полога до краја с међама својим“ (Првовенчани, 1988: 72). Врање се по производњи ужарских артикала налазило одмах иза Лесковца, а током последњих година у саставу Османског царства из њега је годишње пласирано око 30.000 тавара ужади „по свој Турској царевини, Румелији и Влашкој“. Са ослобођењем 1878. године постало је место са значајном погранично-царинском и културно-просветном функцијом, а положај је Врању омогућио да постане станица пограничне трговине са Турском, која је интензивирана изградњом железничке пруге од Солуна до Косовске Митровице (*Enciklopedija Jugoslavije*, 1971: 537).

Градски живаљ независне Србије чинио је 12,41% становништва, с тим што га је у новоослобођеним крајевима било осетно више (15,40%) (*Историја српског народа*, 2000: 7-8). За развој привреде била су неопходна финансијска средства, па су се приватни новчани заводи, који су се појавили још 1871. у Београду, Смедереву и Ваљеву, почели множити (Митровић, 2004: 33). Најстарији новчани завод на југу Србије била је Нишка акционарска штедионица, основана 1885. године. Убрзо су основане: Алексиначка штедионица (1887), Нишка задруга за кредит и штедњу и

* Рад је урађен у оквиру Пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Лесковачка удеоничарска штедионица (1888) (Бецић, 2014а: 164). Ове банке чиниле су део финансијског апарата који се развијао, а који је до 1888. године чинило 37 новчаних завода, са капиталом од 8,7 милиона динара и укупним обртом од око 251,5 милиона, те 926.000 динара чисте добити (Бецић, 2013: 135). У Врању је 1889. године основана Врањска акционарска штедионица, а 1892. Врањска задруга за међусобно помагање и штедњу (*Статут Врањске кредитне банке*, 1921: 3).

Недостатак новца током Царинског рата са Аустроугарском створио је на новчаном тржишту Србије повољне услове за појаву великог броја есконтних банака. Већ до краја 1908. број новчаних завода нарастао је на 140, са уплаћеним капиталом од 47 милиона динара, а само три године касније њихов број попео се на 162 (Бецић, 2016: 167-168; *Алманах*, 1922: 125). Ангажовање за оснивање новог новчаног завода у Врању покренуто је током 1909, а новооснована Врањска банка отпочела је са радом 9. априла 1910 (АЈ, 65-1458-2442, Пријава фирме Врањске банке од 1. јуна 1932). Циљ оснивања банке било је потпомагање привредника повољним кредитима и развијање духа производње и штедње. Оснивачи Врањске банке били су: Иван Ђонић, начелник округа Врањског; Т. Зафировић, кројач; Тома П. Ђурђевић, судија; Аксентије Мишић, свештеник; Мита Нешић, трговац; Стојан Николић, лимар; Станко С. Трајковић, трговац; Антанас Станковић; Р. К. Стајић, књијар; Тома М. Костић, трговац; Таса Сотировић, трговац; Риста Н. Стевановић, учитељ; Зафир Аврамовић, трговац; Ж. Ранковић, управник пореског одељења; С. Атанасијевић, трговац; Тома Д. Миленковић; Сава Т. Митровић, шпедитер; др Пан. Е. Костић, лекар; Арса Стајић, трговац; П. А. Кочић, адвокат; П. К. Кушаковић, апотекар; Јован Д. Гогић, тежак (*Правила Врањске банке*, 1909: 19).

Међу акционарима је највише било трговаца, којима је за обрт био неопходан капитал већи од оног који су поседовали, али је било и већег броја државних чиновника, којих је код других завода најчешће било осетно мање. Закључак би могао бити да се међу акционарима Врањске банке нашао и онај број политичке и интелектуалне елите који до тада није ангажовао своја средства, или је у другим банкама имао симболичан број акција. Угледни грађани, попут начелника округа, управника пореског одељења, адвоката, учитеља, свештеника, лекара, омогућавали су установи „добар глас“, али и њихов политички утицај на клијенте банке.

Основни капитал утврђен је на 500.000 динара и подељен на два кола по 250.000 динара. Акције су биле номиналне вредности од 100 динара, а уплата другог кола извршила би се по уплати првог, и то у случају да је Банка имала потребе за додатним капиталом (*Исто*, 1909: 3-4). Карактеристика српског банкарства било је постојање великог броја новчаних завода, што јасно говори о њиховом локалном карактеру, те груписању економских и политичких истомишљеника по новчаним установама. У недостатку довољног сопственог капитала, многе мале банке пословале су првенствено захваљујући повољној каматној стопи Привилеговане народне банке Краљевине Србије, која је износила 6%. Постојање банке, чак и

више банака у готово свакој српској вароши, утицало је и на то да је број филијала средњих и већих банака био изузетно мали, па је каматна стопа под којом су локалне банке давале новац на зајам била релативно висока (Бецић, 2014б: 35).

Први Управни одбор Врањске банке чинили су: Арса Стајић, Тома Зафировић, Риста Стајић, Тома Миленковић, Риста Ђорђевић, Мита Нешић, Станко Трајковић и Тома Атанасијевић (АЈ, 65-1458-2442, Оверени оглас Врањске банке од 9. априла 1910). Подела чисте добити предвиђена је тако да је 10% од суме уплаћивано у резервни фонд, 3% исплаћивано је члановима Управног одбора на име тантијеме, 1% исплаћивано је на име тантијеме члановима Надзорног одбора, 1% службеницима Банке сразмерно плати, уколико су најмање пола године били у служби, док је остатак од 85% стављан на располагање Скупштини акционара (*Правила Врањске банке*, 1909: 16-17).

Током првих година пословања Врањска банка разрађивала је пословање, а највећа сметња остварењу веће зараде био је мали основни капитал. Услед ратних дејстава Банка је 1. октобра 1915. престала са радом, а њен портфељ био је прикључен возу који је из Крушевца за Солун превозио имовину Народне банке и осталих банака које су успеле да своје портфеље предају на чување емисионој установи. Воз је кроз Врање прошао у јутарњим часовима 16. октобра 1915, а свега неколико часова касније бугарска војска пресекала је пругу и до 10 часова 17. октобра бугарске трупе ушле су у сам град (*Народна банка*, 1934: 90–91; Хаџи Васиљевић, 1922: 36). Ратне жртве, стравични злочини и пљачка коју су вршиле бугарске окупационе снаге нису мимоишли ни Врањску банку. Погинули су чланови Управног одбора: Тома Зафировић, Аксентије Мишић и Риста Ђорђевић (АЈ, 65-1458-2442, Записник са скупштине акционара Врањске банке од 17. октобра 1920). Банчин благајник Аритон Пантасијевић убијен је, док су пословне књиге и две касе биле уништене. Извесни подаци о пословању Банке ипак су били сачувани, јер су сачувани у препису.

Непосредна штета коју је окупатор нанео Врањској банци поводом уништеног намештаја и књига процењена је на 5.000 динара (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 17. октобра 1920). Међутим, непостојање свих докумената и биланса Банке за 1912. и 1913. онемогућиле су банчину управу да извести Министарство трговине и индустрије Краљевства СХС о стању у коме се Банка налазила по окончању ратних дејстава (Исто, Допис министру трговине и индустрије од 9. априла 1919).

Број пострадалог становништва на простору Србије процењивао се на 25%-30%, док је материјална штета представљала вредност бруто државног производа за више година. Оно што окупационе снаге нису могле однети било је уништавано, тако да је српска војска приликом ослобођења домовине наилазила на празне домове, рушевине, демонтиране и уништене фабрике. Ратна штета коју је Краљевина Србија претрпела у Првом светском рату процењена је на пет до седам милијарди златних франака, док је у банкарству износила око 100 милиона златних франака

(Чалић, 2004: 203). Банке у бугарској окупационој зони биле су опустошене у сваком погледу. Чиновници су били побијени, архиве спаљене, имовина однета у Софију и друге делове Бугарске или уништена.

Зато је по окончању рата број банака на простору Србије мањи за око трећину, а многе од преосталих банака нису биле у стању да отпочну са радом. У Србији је пред избијање Великог рата постојало око 200 новчаних завода, док је њихов број 1919. износио 132, од којих је 45 било на простору Београда, а 87 у унутрашњости Србије. Из ових података јасно је да неколико десетина банака није било у могућности да настави са радом и престале су да послују, мада се део њих фузионисао са неком јачом банком или су се банке сличне финансијске снаге удруживале и тиме твориле један, али финансијски јачи новчани завод. Потребне тржишта за новцем утицале су на то да се већ до краја 1922. године број банака у Београду повећао на 48, док је у осталом делу Србије нарастао на 100 (Бецић, 2015: 44).

Акционари Врањске банке нашли су се у дилеми да ли да пробају да сопственим средствима наставе са радом или да изврше фузију са другим новчаним заводима из места. Различити погледи на будућност новчаног завода, али и различити интереси појединих акционара, дошли су до изражаја већ на првом послератном збору акционара, одржаном 17. октобра 1919. Осим разлике у мишљењу, дошло је и до препирке између појединих акционара Банке и председника Управног одбора Ристе Стајића. Др Александар Христић предложио је спајање Врањске банке са осталим новчаним заводима у месту, док је Риста Стајић био на становишту да се фузија не врши, већ да се капитал повећа на 500.000 динара, да се име новчаног завода замени са Врањска трговинско-есконтна банка, као и да се члан 17. банчаних правила измени у смислу да би Банка могла да сва расположива средства користи за трговину (АЈ, 65-1458-2442, Извештај комесара са збора акционара Врањске банке од 17. октобра 1920).

Таса Стајић критиковао је Управни одбор јер није изашао пред скупштину акционара са штампаним билансом о раду Банке, зато што није састављен списак дошавших акционара и што биланс Банке није урађен до краја 1919. већ до евакуације 1915, тако да се не може дати разрешница за рад Управног одбора. Председник Управног одбора изнео је став да би састављање биланса до краја 1919. било без икаквог смисла, јер није било измена у односу на 18. септембар 1915. Христић је поднети извештај критиковао у смислу да није потпун у погледу рада и стања установе, а његов став подржала је „тесна“ већина од 54 према 52 гласа, тако да Управни одбор није добио разрешницу.

Врањска акционарска штедионица већ је пристала на фузију са Врањском банком, тако да је преостало да то изврши и Врањска Задруга на свом збору и да се на тај начин формира завод са основним капиталом од милион динара. Христић је у томе видео могућност да се на брз, лак и целисходан начин, без преоптерећености нових уписа акција, изврши организација кредитне установе која ће подићи локалну трговину и привреду (Исто, Предлог групе акционара Врањске банке од 17. октобра 1920).

Риста Стајић био је мишљења да је фузија штетна по Банку, сматрајући да је сума од 500.000 динара довољна за несметан наставак рада банке, која би свој пословни пут, осим у есконту, требало да тражи у инвестирању у трговину и производњу. Александар Христић сматрао је да Банка ни у ком погледу нема довољан капитал за бављење трговином и да би од тих послова корист имали само акционари Банке, а не и грађани. Уз то, бављење трговином повећало би режијске трошкове. Своје мишљење Риста Стајић подупирао је тиме да би спајање три новчана завода у један искључило постојање конкуренције и да је то лоше по град, да би се на тај начин капитал груписао и био под надзором најјачих акционара, те да би мали акционари морали у сваком случају да спроводе одлуке крупних акционара, јер не би имали никакву шансу да њихови предлози буду усвојени (Исто, Записник са скупштине акционара Врањске банке од 17. октобра 1920).

Предност предлога да се изврши фузија банака у Врању огледала се у томе да би новостворени новчани завод располагао значајним средствима за локалну средину, да би режијски трошкови били вишеструко смањени (по један управни и надзорни одбор уместо по три, једна зграда за одржавање, мањи број службеника), али је иза предлога Александра Христића и Тасе Т. Стајића стајао и лични мотив. Таса Т. Стајић био је председник Управног одбора, а Александар Р. Христић председник Надзорног одбора Врањске акционарске штедионице. По извршеном спајању са Врањском задругом, Таса Стајић постао је први председник Управног одбора новоформиране Врањске кредитне банке (Исто, Статут Врањске кредитне банке, 20-21).

Са друге стране, Риста Стајић био је најкрупнији акционар Врањске банке, који је, осим лично својих акција, био власник и акција Фонда Р. К. Стајића. Овај фонд располагао је са 500 акција и био апсолутно већински власник акција Врањске банке. Уз фонд, Стајић је имао у поседу 35 акција на своје име, а 30 акција било је на име његове кћерке Параскеве Р. Стајић. Уз породицу Стајић, најкрупнији предратни акционари били су Станка Трајковић са 51 и покојни Аритон Пантазијевић са 42 акције (Исто, Списак дошавших акционара за скупштину акционара Врањске банке од 23. априла 1922). Из наведеног је јасно због чега су се председник Управног одбора и део акционара нашли на супротстављеним странама, јер је једна страна желела да задржи доминацију и има „свој“ новчани завод, док је друга страна желела да капитал Врањске банке буде инкорпориран у нови новчани завод, у којем су њихове позиције биле доминантне.

При гласању је победила страна Ристе Стајића, тако да је Врањска банка продужила свој самостални рад, а први послератни Управни одбор чинили су: Риста Стајић, др Панта Костић, Тома Костић, Станко Трајковић, Стојан Атанасијевић, Јован Ђорђевић, Манојло Џуваровић и Стојан Николић (Исто, Записник са скупштине акционара Врањске банке од 17. октобра 1920).

Врањску банку потресла је афера у вези са удовицом благајника Аритона Пантазијевића. Банчиног благајника убили су Бугари 1916. године, а поједини сведоци тврдили су да је „својом главом откупио главе многих врањских богаташа“ (Исто, Молба Савеза банкарских, трговачких и индустријских чиновника Министарству за социјалну политику од 27. децембра 1920). Пантазијевићева удовица је у своје и у име своје двоје деце потраживала исплату ратне плате, према члану 90. Уредбе о правној ликвидацији стања створеног ратом, према којем су банке биле дужне да исплаћују половину плате чиновницима за све време трајања рата (*Уредба о правној ликвидацији стања створеног ратом*, 1920: 35). Многе банке су са почетком рата преполовиле плате својим чиновницима, а са окупацијом и престанком пословања у потпуности их укинуле (Бецић, 2014в: 322).

Случај је дошао пред Начелство у Врању, а Риста Стајић образложио је банчин став тиме да је управа увек била спремна да са удовицом прегледа банчине рачуне и да се после тога регулишу међусобна дуговања, јер је постојао мањак у каси (Исто, Изјава Ристе Стајића у Начелству Округа врањског дата 11. фебруара 1921). Према банчином билансу, код Пантазијевића је остала готовина од 1.446,05 динара, а појава евентуалног другог мањка могла је бити утврђена једино по ликвидацији мораторног стања које је било на снази. Пантазијевићева је за покриће евентуалних мањкова поседовала 42 акције покојног супруга, у вредности од 4.200 динара, које су се налазиле у банчиној каси, тако да је била ликвидна према Банци (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 17. октобра 1920). Случај је решен на тај начин што је Пантазијевићев дуг од 2.546 динара опроштен, али он јасно осликава стање у коме се Банка налазила током прве две послератне године.

Закон о мораторијуму на отплату предратних дугова ступио је на снагу 20. априла 1920. и њиме је стање између банака као поверилаца и клијената било замрзнуто, а висина каматне стопе за издате зајмове била је на предратном нивоу и законским путем сведена на 6% (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 17. октобра 1920). Портфељи за наплату кредита предавани су Државној ликвидационој банци, која је у наредним годинама вршила функцију посредника између банака и грађана чији су кредити доспевали на отплату. Из тих разлога стање Врањске банке било је у идентичном стању као септембра 1915, са том разликом што су повећани издаци за чување имовине, набавку пословних књига, пренос портфеља из Народне банке, хонораре за установљавање ситуације, препис књига итд. Како Банка није приходовала, ове издатке је, по овлашћењу Управног одбора, финансирао председник Риста Стајић (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 17. октобра 1920).

Бивши новчани заводи са простора Краљевине Србије период непосредно по склапању примирја па до половине 1920. проводили су у прикупљању својих ресурса (пословних књига, обнови уништеног канцеларијског намештаја и материјала) и чекали закон о ликвидацији мораторног стања да би кренули са обављањем послова. Камата по меницама,

залогам и текућим рачунима обрачунавана је у смислу закона о ликвидацији мораторног стања (Исто, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке од 17. априла 1921).

Чарке које су постојале између две групације у Банци нису престале ни у првој половини 1921, па је тако Таса Стајић био против усвајања извештаја Управног одбора за 1920, јер је готов новац држан у каси, а како Банка није радила, могао је бити искоришћен за отплату дела дуга Народној банци. Банка је до готовине дошла на тај начин што је примила на чување 130.000 динара од Фонда сиромашних ђака Врањске гимназије. Од ове суме, 75.000 динара враћено је Гимназији, док је остатак новца остављен у Банци на штедњу са каматом од 6%, у очекивању да се отпочне са радом (Исто, Записник са скупштине акционара Врањске банке од 22. маја 1921).

Како рачун добитака и губитака за период од 1915. до 1920. због непотпуности није био усвојен на збору акционара 1920, то је учињено на збору 1921. и закључак је био да је Банка имала незнатан губитак од 201,93 динара. Банка је у суштини била у повољном стању, будући да је имала менични портфељ од скоро 500.000 динара, али је он био упасивљен и за почетак његове реализације било је неопходно окончање мораторног стања. Као вид штете коју је рат донео Управни одбор Врањске банке видео је и у томе што новац грађана није предаван банкама на чување, већ је био тезаурисан и „лежи и трули по буџацима“ (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 22. маја 1921). Зато је требало радити на култури штедње у банкама, где се за уложени новац гарантовало акционарским капиталом. За популарисање идеје о штедњи у Врањској банци управа се ослањала и на локалпатриотизам, наводећи пример фабрике обуће која се, због недостатка капитала у Врању, финансирала средствима банака ван Врања. Банка је успела да дође до одређених средстава кредитом Народне банке од 150.000 динара (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 22. маја 1921).

Активан рад Банке почео је 1. јула 1921, захваљујући кредиту код Народне банке и повећању штедних улога. Управа је била задовољна постигнутим резултатима за шест месеци рада, а да би избегла скупе режијске трошкове, није упошљавала службенике већ је плаћала вођење књига, председник Управног одбора радио је без накнаде, а није улагано ни у намештај и огрев (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 23. априла 1922). Банка је имала шансу за развој и због величине Врања, чија је општина 1921. године имала 8.221 житеља, а Врање је било седиште округа који је бројао 254.453 становника (*Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год*, 1932: 14).

Да би развили посао, чланови управе су током 1922. агитовали међу становништвом и пријатељима да уложе новац на штедњу, а уштеде на службеницима, послужи и локалу и ове су године биле значајне. Целокупну администрацију водио је председник Управног одбора и за то примио награду од 300 динара месечно. У овој години Банка је зарадила довољно да би могла да подели дивиденду акционарима, која је распоређе-

на тако да је акционарима првог кола припало 20 динара по акцији (32.700 динара), а акционарима другог кола 10 динара по акцији (6.340 динара) и Фонду Р. Стајића 12 динара по акцији (6.000). Банка је акционарима поделила 45.040 динара, што је значило да је дивиденда износила нешто изнад 6%, што се не може окарактерисати као задовољавајућа зарада за послератни период, али је зарада стварно била већа, будући да је издвојено 10.500 динара за куповину дела акција другог кола. Акционарима који су имали преко пет акција исплата је извршена на тај начин што су на сваких пет акција добили по једну нову. Изузетак је чинио Фонд Р. К. Стајића, пошто су правила рада Фонда забрањивала укапиталисање зараде, те се целокупан годишњи приход морао утрошити. Акционарима који су поседовали мање од пет акција, зарада је исплаћивана у готовини.

Успешност пословања Врањске банке током 1922. огледала се и у томе што је ова установа повећала свој хуманитарни фонд на 2.000 динара, од којих је 1.500 динара приложено одбору за зидање Гимназије у Врању, а 500 динара приложено је као помоћ за куповину хране руским избеглицима. Уједно, Банка је смањила дуг Народној банци на 114.500 динара (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 22. априла 1923).

Током првих послератних година уочљиве су велике потребе за обнову и изградњу земље и висока инфлација. Такво стање погодовало је трговачким и грађевинским делатностима, па је и знатан број новчаних завода у Краљевини СХС базирао своје пословање на овим привредним гранама (Бецић, 2015: 44). За финансирање небанкарских делатности новчани заводи често су користили повољне кредите код Народне банке, која је током 1921. и делом 1922. давала зајмове свим установама које су их тражиле. Међутим, почетком 1923. мере министра финансија Милана Стојадиновића значиле су почетак дефлационе политике, па се у односу према куповној вредности динара осетила извесна несташница новца. Нови правац финансијске политике владе могао се осетити још априла 1922, када је Народна банка редуковала 10% одобрених кредита, али је због сезонских потреба обуставила ову меру. Међутим, од 1. јануара 1923. Народна банка обуставила је давање нових зајмова по есконту, све већ одобрене кредите умањила за 10%, а есконтовање меница по већ одобреним кредитима продужила је у новим границама (*Народна банка*, 1934: 152). Потрес изазван оскудицом кредита утицао је на то да су се многе банке нашле у ситуацији да обуставе своје пословање, или су се, на дуже време, уклониле са тржишта индустријских инвестиционих кредита и тако створиле услове за дубљи продор иностраног капитала, што је било супротно жељама политичке елите земље (Бецић, 2014а: 165).

Оскудица на новчаном тржишту утицала је и на пословање Врањске банке у 1923, али је управа била презадовољна резултатима, с обзиром на невелики основни капитал банке. Остварени добитак износио је 99.901,08 динара, што је акционарима првог кола донело високу дивиденду од 20%, а акционарима другог кола дивиденду од 15%. Додатни разлог за задовољство управе огледао се и у томе да се Врањска банка служила

кредитом код Народне банке само за првих пет месеци. Банка се бавила искључиво есконтним пословима, а свесни да је за већу зараду било неопходно повећање главнице, чланови Управног одбора предложили су повећање капитала Банке на милион динара, пуштањем на упис новог кола акција. Додатни разлог за повећање капитала била је и нова политика Народне банке, којом је емисиона установа, у жељи да подстакне укрупњавање капитала новчаних завода, кредитирала само оне установе чији је капитал био већи од милион динара (АЈ, 65-1458-2442, Извештај Управног одбора Врањске банке од 16. марта 1924).

Уплата акција новог кола почела је априла 1924, а главница од милион динара била је у потпуности уплаћена до краја јула. До краја јуна уплаћено је 296.823 динара, а остатак од 203.177 динара током наредног месеца. Бруто приходи Врањске банке у овој години премашили су 300.000 динара, а Банка се бавила стриктно есконтним пословима, делом и због примера краха појединих банака које су новац инвестирале у индустријске и трговачке послове (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке поднет на скупштини акционара 15. марта 1925). Успешно пословање донело је добит за поделу акционарима од 153.506,95 динара, која је распоређена тако што је акционарима првог кола исплаћено по 20 динара по акцији, а остатак акционарима новог кола процентуално према времену уплате (Исто, Записник са скупштине акционара Врањске банке одржане 15. марта 1925). Зарада у овој години могла је бити и већа, али наплата предатних меница ни шест година након завршетка рата није била окончана, тако да је Врањска банка на крају 1924. код Ликвидационе банке имала меница у вредности од 86.661,56 динара (Исто, Рачун изравнања Врањске банке на дан 31. децембра 1924).

Тек у 1925. спојени су сви резервни фондови са резервним фондом првог кола и зато је могуће приметити велику разлику у суми по овој позицији. Да би подмирила потражњу за кредитима, Врањска банка узела је зајмове код јачих новчаних завода. Њен кредит код филијале Народне банке у Скопљу износио је 250.000 динара, а ступила је у контакт и са Поштанском штедионицом. Без обзира на разгранат посао, дивиденда за 1925. износила је свега 10 динара по акцији, јер су издаци износили преко 300.000 динара, од којих је на камате и порез отпадало преко 200.000 динара. Осим традиционалног посла са есконтом, у споразуму са Врањском кредитном банком и Привредном банком, Врањска банка финансирала је ливницу „Медински и Антић“. У овај посао три банке уложиле су 100.000 динара, „под повољним условима и за пристојну камату“, а управа је планирала да, уколико предузеће не оствари зараду, подели њену имовину са партнерима (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 14. марта 1926).

И наредне године Банка је постигла високу зараду, али није могла да обезбеди више од 10% дивиденде акционарима. Разлози су се огледали у високим порезима, како државним, тако и самоуправним, на шта су се жалили новчани заводи широм Краљевине СХС. Процене управе биле су да би умеренија пореска потраживања омогућила висину дивиденде и пре-

ко 25%. Са друге стране, Банка је имала осетан губитак на конзорцијском финансирању ливнице, која је променила име у „Медински, Антић и Прибојац“. У овај посао Врањска банка уложила је 70.000 динара, што је било далеко више средстава од друге две банке. Предузеће је обуставило и рад и плаћање обавеза, тако да је управа одвојила суму од 120.000 динара ради покривања евентуалног губитка и акумулираних пореза. Зарада на есконту била је одлична, што је донело бруто приход од 567.557,45 динара, али су одбици прелазили 70% бруто зараде (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 10. марта 1927).

Без обзира на сигуран профит који је Банка остваривала по есконту, управа је поново одлучила да уложи део средстава у небанкарске послове. Последица овог пословног потеза био је губитак од 56.500 динара на млинском предузећу у Ратају. Управа је одлучила да губитак одмах ликвидира, јер је проценила да би он наредних година био много већи (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 4. марта 1928).

Банчин резервни фонд тек је 1928. претворен у хартије од вредности, како је закон налагао, а до тада се налазио у портфељу и користио се по потреби за улагања. Иако су се од 1925. послови у привреди налазили у стагнацији, управа Врањске банке била је задовољна пословним билансом, с обзиром на финансијску и привредну кризу у којој се земља нашла. Банка се бавила искључиво есконтним пословима и није се упуштали у трговачке. Међутим, промењено финансијско стање значило је и промену клијената банака. Од 1925. главни клијенти локалних банака постали су земљорадници, које је немогућност да због ниских цена пољопривредних производа остваре зараду довела у позицију да не могу да отплаћују кредите. Врањска банка поднела је тужбе за наплату меница у вредности од 153.521 динара, а управа је била свесна да многе од ових земљорадничких меница неће моћи да буду наплаћене, услед прописа у важећим законима (Исто, Извештај Управног одбора Врањске банке од 13. јануара 1929).

Десет година по завршетку рата, у привредном погледу Врање је било битнији трговачко-занатски центар у источном делу државе, мада је индустрија у њему и тада била тек у повоју. У граду су пословале следеће установе, занатлије и трговци: Прва врањска фабрика обуће А. Д. (власник Стојан Николић био је члан Управног одбора Врањске банке), текстилна фабрика, фабрика сапуна, 5 локалних банака, Вреочка земљорадничка кредитна задруга, штампарија, електрично друштво, 5 хотела, 9 кафана, 3 гостионице, 22 млина на воду и 2 моторна, 13 обућара и једна обућарска радња, опанчар, 8 пекара, 3 седлара, 7 столара, 3 ћурчије, 3 ужара, бачвар, 4 грађевинске фирме, 4 гвожђаре, калдрмџија, 2 казанџије, кобасичар, колачар, колар, 3 зидара, 2 златара, 6 ковача, 7 лимара, 6 лончара, 7 бербера, 7 бравара, 2 часовничара, 2 фотографа, 3 предузећа за увоз и извоз, 5 месара, 14 трговина колонијалном робом, 11 трговина мануфактурном робом, 4 трговине мешовитом робом, 3 кожарске трговине, 9 кројача, 2 кројачице, модисткиња, трговина галантеријском робом, трговина оружјем и муницијом, 2 трговине платненом робом, 2 трговине кишобранима, 6

трговина вином, трговина шиваћим машинама, 3 књижаре (једна у власништву Ристе К. Стајића), 7 власника превозних средстава и 2 молера. У граду је радило и 5 лекара, ветеринар, 7 адвоката, 4 бабице, 4 инжењера. Лекови су се могли набавити у три апотеке, а најважнија збивања у Врању и околини могла су се прочитати у Врањском гласнику (*Адресар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 1928: 865-866).

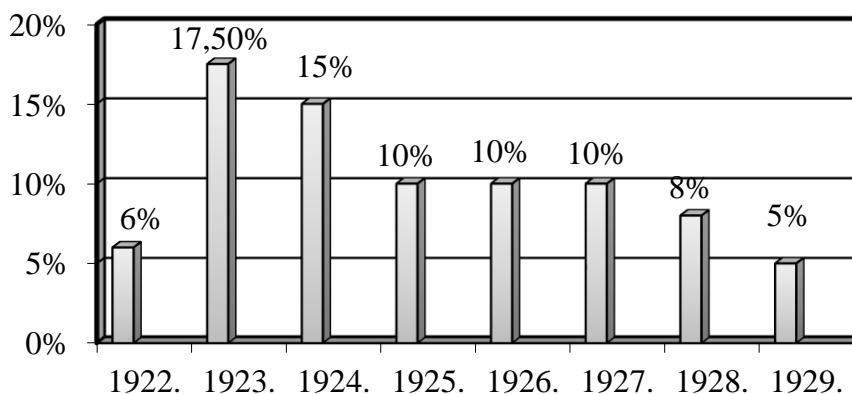
Осим привредног, Врање је имало и политички значај, будући да је било седиште Пчињског среза, који се простирао на 573км², имао 23 општине и 109 насеља (*Алманах*, 1932: 645). У срезу је 1931. године регистровано 9.505 кућа са 9.579 домаћинстава и 55.364 становника. Напредак се могао видети и у самом граду, који је имао 2.061 кућу са 2.177 домаћинстава и 10.013 становника (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1931. godine*, 1932:103).

Од 1928. осетан је пад у пословању Врањске банке и зарада је постајала све мања, а умртвљени капитал услед ненаплативих меница све већи. Драстичан пораст ненаплативих меница приметан је у 1930. години, када је њихова вредност од 287.912 динара повишена на 614.058 динара, што би, да је било активно, донело камату од око 100.000 динара. Уз велико пореско оптерећење, Банка се нашла у ситуацији да није могла наплатити потраживања и лагано је постајала неликвидна. Додатни проблем представљао је пласман расположивих средстава, а да би привукла клијенте, Банка је смањила каматну стопу са 10% на 8% (АЈ, 65-1458-2442, Извештај Управног одбора Врањске банке од 22. марта 1931).

Табела 1. Главне позиције Врањске банке (Исто, Рачуни изравнања Врањске банке на дан 18. септембра 1915. и за период 1921 - 1929; *Compass, finanzielles Jahrbuch, Jugoslavien*, 1926: 304; 1931: 420).

Година	Главница	Есконт меница	Улози на штедњу	Резервни фонд
1915.	172.873	315.328	68.558,30	7.574,24
1920.	172.873	315.328	68.558,30	7.574,24
1921.	224.224	408.550	238.904	7.573
1922.	277.379	655.350	428.469	10.504
1923.	500.000	1.112.098,26	466.233,55	25.709
1924.	1.000.000	1.754.401,56	617.663,85	35.699,10
1925.	1.000.000	2.243.700	1.221.616,60	121.296,58
1927.	1.000.000	3.426.778	2.424.515	149.611,80
1928.	1.000.000	3.338.067	2.569.293,50	195.954,65
1929.	1.000.000	3.372.025	2.906.669	219.418
1930.	1.000.000	3.000.644	2.835.202,61	219.418,06

Графикон 1. Дивиденда акционара Врањске банке (АЈ, 65-1458-2442, Извештаји Управног одбора Врањске банке од 1923. до 1930; *Compass, finanzielles Jahrbuch, Jugoslavien*, 1931: 420)

Без обзира на предузете мере, ситуација у Банци постајала је све гора, што је довело до нових измена у раду. Крупнији акционари желели су осетнију зараду и у потпуности су преузели контролу над банком, што је резултовало смањењем броја чланова Управног одбора са осам на пет. Мањи број чланова управе значио је повећање процента тантијеме као награде за рад, па су оне од 1930. године износиле: 7% члановима Управног одбора, 3% члановима Надзорног одбора и 2% службеницима (АЈ, 65-1458-2442, Предлог измене правила Врањске банке од 1. марта 1931).

Ситуација у Банци ипак се није променила и постајало је јасно да она није у могућности да активно послује. То је довело до промене управе у првој половини 1932, а Банка се налазила у ликвидацији. Ликвидациони одбор чинили су: Тома Михајловић, председник Управног одбора; Живојин Дамњановић и Штефица Ивануша, благајник (Исто, Пријава Врањске банке од 1. јуна 1932). Агонија је настављена и сви покушаји да се Банка покрене нису успели. Иако је Врањска банка добила дозволу за рад по новом закону 1933. и имала право да: прима новац на штедњу; врши благајничке и чековне радње; есконтује и реесконтује менице; прима депозите; даје зајмове на основу: меница и хартија од вредности; залога покретних добара; хипотеке, текућих рачуна; врши наплату и исплату за другога, њен посао сводио се на исплату поверилаца (Исто, Дозвола за рад Врањске банке од 6. јула 1933). Тиме је ова новчана установа престала са активним радом и раније него што је то задесило бројне новчане заводе широм Краљевине Југославије као последица банкарске кризе на простору Европе.

Необјављени извори

1. Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије.

Објављени извори

1. *Адресар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, за индустрију, обрт, трговину и индустрију*. Београд 1928.
2. *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год.* Сарајево 1932.
3. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1931. godine*. Београд 1932.
4. *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Алманах 1921-1922*, I, Загреб 1922.
5. *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Алманах 1927-1928*, III, Загреб 1929.
6. *Краљевина Југославија, Алманах Краљевине Југославије 1929-1931*, IV, Загреб 1932.
7. *Правила Врањске банке*. Београд 1909.
8. *Статут Врањске кредитне банке, Уједињени заводи Врањ. Акц. Штедионица и Врањ. Задруга*. Врање 1921.
9. Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, приредила: Љиљана Јухас-Георгиевска. Београд 1988.
10. *Уредба о правној ликвидацији стања створеног ратом 1914–1920. године*. Београд 1920.
11. *Compass, finanzielles Jahrbuch, Jugoslavien*. Zagreb 1926.
12. *Compass, finanzielles Jahrbuch, Jugoslavien*. Wien 1931.

Литература

1. Бецић, И. М. (2013). Краљевска привредна банка, *Наша прошлост*, св. 14, Краљево: Народни музеј Краљево-Историјски архив Краљево.
2. Бецић, И. М. (2014а). Нишка есконтна банка. *Зборник*. св. 23. Ниш: Народни музеј Ниш.
3. Бецић, И. М. (2014б). Крушевачка кредитна банка. *Жупски зборник*. св. 9. Александровац: Завичајни музеј жупе.
4. Бецић, И. М. (2014в). Крушевачка банка. *Крушевачки зборник*. св. 16. Крушевац: Народни музеј Крушевац.
5. Бецић, И. М. (2015). Краљевски трговачки кредитни завод. *Наша прошлост*. св. 16. Краљево: Народни музеј Краљево-Историјски архив Краљево.
6. Бецић, И. М. (2016). Власотиначка трговачка банка. *Лесковачки зборник*. св. LVI. Лесковац: Народни музеј Лесковац.
7. *Enciklopedija Jugoslavije*, 8. (1971). Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod.
8. *Историја српског народа*, VI-1. (2000). Београд: Српска књижевна задруга.
9. Митровић, А. (2004). *Стране банке у Србији 1878–1914, политика, прогрес, европски оквири*. Београд: Стубови културе.

10. Народна банка 1884–1934. (1934). Београд: Народна банка.
11. Хаџи Васиљевић, Ј. (1922). *Бугарска зверства у Врању и околини (1915-1918)*. Нови Сад: Застава.
12. Чалић, М. Ж. (2004). *Социјална историја Србије 1815–1941, Успорени напредак у индустријализацији*. Београд: Слио.

Ivan M. Bescić

VRANJE'S BANK IN KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Summary: *During the Customs' War with Austria-Hungary (1906-1911) in the Kingdom of Serbia favorable conditions were acquired for the appearance of a great deal of financial institutions. In the area of Vranje two financial institutions had already been operating, and beginning from 1910 Vranje's Bank commenced with its activities. The start of the Bank was distracted by the Balkan wars, and interrupted completely by the occupation of Serbia in 1915.*

Occupational authorities had inflicted human and material losses to Vranje's Bank so that it started operating again only in the middle of 1921. In the years immediately after the war two streams appeared in the Bank: the first one, led by Aleksandar Hristic and Tasa Stajic, and advocated the merge with other financial institutions in the town, and the second one, which wished the bank to continue with independent work, and which was led by the resident of the Board of Directors, and the biggest shareholder Rista Stajic. During the 1920-ies the Bank continued with independent work, and was scoring smaller of bigger successes.

Although it gained the earnings by the operations with discount, the Bank tried several times to deal with non-banking activities, and thereby was suffering serious losses. By the time the most numerous clients of the Bank had become farmers, which led the Bank in the position of having a great deal of outstanding claims. This led to the passivity of its work, and the beginning of liquidation from 1932.

Key words: *Vranje's Bank, World War I, discount, dividend, outstanding claims, liquidation.*

Примљено: 16. 10. 2016. године.

Одобрено за штампу: 16. 01. 2017. године.